

אדריאנה קמפ ורבקה רייכמן. **עובדים וזרים**. ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד. 2008. 222 עמודים

### שרה הלמן\*

ספרן של אדריאנה קמפ ורבקה רייכמן מציב במרכזו את ההגיונות המדינתיים המייצרים את החיץ הפוליטי והאידיאולוגי שבין העובד לבין המהגר. הוא מראה את היקף העבודה המדינתית המושקעת בשימור חיץ זה ואת עומקה, וזאת בעידן שבו מאבדת המדינה, לכאורה, את מעמדה בזירה החברתית. הטיעון המרכזי של הספר הוא כי:

הכלכלה הפוליטית והסימבולית של הגירת העבודה בישראל מושתתת על שני הגיונות פעולה מוסדיים ואף משמשת ציר חיבור דיאלקטי ביניהם: הגיון הפעולה הגאופוליטי, המארגן את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, והגיון הפעולה החברתי-כלכלי, המארגן את המערך הממשלי המקומי (עמ' 14).

בעוד שחוקרים ישראלים טענו בשנים האחרונות כי הליברליזציה של הכלכלה היא זו שדחפה למציאת פתרון לסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים, גורסות קמפ ורייכמן כי לא פתרון הסכסוך עם הפלסטינים, אלא אסטרטגיה אחרת לניהולו – ההפרדה בין ישראלים לפלסטינים – היא זו שסללה את הדרך לליברליזציה גורפת ומסיבית של שוק העבודה (עמ' 42). ניתוח היסטורי מוסדי מאפשר לקמפ ולרייכמן לא רק למפות את השחקנים אשר השתתפו בתהליך, את הקונפליקטים שהתחוללו סביב תביעות המעסיקים להחזיר את כניסתם של מהגרי העבודה לשוק העבודה השניוני, את שיתוף האינטרסים בין סוכנויות מדינתיות לבין קבוצות מעסיקים ואף את הקונפליקטים בין סוכנויות מדינתיות שונות, אלא גם לטעון טענה על אודות האופן שבו באמצעות הכלכלה הפוליטית של הגירת עבודה אפשר להבין תהליכים רחבים יותר, הנוגעים לארגון מחדש של היחסים בין החברה, המדינה והשוק.

בפרק הראשון נפרש המתווה התיאורטי של הספר. לצד הסתמכות על גישות מדיניות מציבות המחברות שאלות הנוגעות למקום המשתנה של המדינה בהסדרים פוליטיים וכלכליים שונים, ושואלות כיצד אלו משליכים על יכולתה להתמודד עם "אתגר ההגירה".

פרק זה סוקר גם את האופנים שבהם הגירה מחוללת שינויים במשטרי אזרחות. הפרק השני של הספר מתמקד בעיתוי של כניסת מהגרי העבודה לשוק העבודה השניוני בישראל. כניסתם המאוחרת ביחס למדינות אחרות של מהגרי העבודה לישראל, מוסברת באמצעות שיוזר אינטרסים גיאופוליטיים של המדינה עם אינטרסים של מעסיקים לכוח עבודה זול ונייד שנוצר בעקבות הכיבוש בשנת 1967. פרוץ האינתיפאדה הראשונה ב-1987, מדיניות הסגרים, העוצר וכן השביתות דלדלו את מאגר כוח העבודה הפלסטיני ופערו את הסדק שאפשר למעסיקים לתבוע ייבוא עובדים מחו"ל. הפרק מפרט את השחקנים השונים

\* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

המשתתפים בהבניית המשבר בשוק העבודה השניוני ועמו הצורך בשינוי – במקרה זה ייבוא מיידי ומסיבי של מהגרי עבודה. אם הבניית המשבר מצד לקוחות בעלי עוצמה הייתה תנאי הכרחי לסלילת הדרך לייבוא מהגרי עבודה, הרי שרק שינוי באינטרסים הגיאופוליטיים של ישראל – הבשלת מדיניות ההפרדה מן הפלסטינים שהתגבשה כחלק מהסכמי אוסלו – סיפקה את התנאים ההכרחיים לשם הפתיחה המסיבית של שוק העבודה השניוני למהגרי העבודה.

בפרקו השלישי של הספר נפרשות המחשבה והעבודה המדינתיות ביחס להגירת העבודה. הבחינה המדוקדקת של אופן הפיקוח על מהגרי העבודה, או מה שמכונה "הסדר הכבילה", חושפת את ההיגיון הממשלי הבירוקרטי של המדינה ואת אופני ניהול האוכלוסיות העומדים במרכזו (Foucault, 2007). הסדר הכבילה מגלם בתוכו לא רק את אופן הוויסות והפיקוח על מהגרי העבודה, תוך הפיכתם לכוח עבודה לא חופשי או שבו, אלא גם את מזעור המחויבות של המדינה כלפי עובדים אלו ואת הפקדת הפיקוח, הוויסות והרווחה של העובדים בידי מעסיקים וחברות כוח אדם. ניתוח הסדר הכבילה מצביע לא רק על האופן שבו הופך כוח עבודה לשבו, אלא בעיקר על האופן שבו, באמצעות הפקדת הפיקוח בידי המעסיקים, מייצרת המדינה אינטרס בשימורו של כוח עבודה שבו ככזה.

אם משטר הכבילה מייצר אינטרס בשימור כוח עבודה שבו וכנוע, משטר ההיתרים והרשיונות מייצר את התנאים לזרימה המתמדת של כוח עבודה זול, וכן להפיכת התלות במהגרי העבודה למאפיין מבני של החברה בישראל. היווצרות השותפויות החדשות בין מעסיקים לבין סוכני המדינה, הפוליטיקה של לקוחות וכן האופן שבו משמשים מהגרי העבודה כשוט כלפי הפועלים הפלסטינים אך גם כלפי רשויות המדינה, נפרשים על פני שלוש תקופות עיקריות: "חגיגת העובדים הזרים – 1993-1996"; "תקופת ההתפכחות – 1996-2001"; ו"תקופת השמים הסגורים – 2001-2004". לאורך שלוש התקופות הללו הולכת ומתגבשת המחשבה המדינתית כלפי מהגרי העבודה ועבודת המדינה הולכת ומשתכללת באמצעות משטר היתרים ורשיונות ובאמצעות גיבוש מדיניות גירוש. שיאו של ניסיון המדינה להסדיר את הזרימה של מהגרי עבודה הוא בשינוי המגולם ביצירת שותפות בין המדינה לבין חברות או תאגידי כוח האדם. זאת כדי להעצים את האוטונומיה של המדינה אל מול המעסיקים, אך לא פחות כדי להתחלק ברווחים העצומים שתעשיית הייבוא והתיווך במהגרי עבודה מניבה.

באמצעות ההסתכלות על המחשבה ועל העבודה של מדינה באספקלריה של הגירת העבודה, טוענות קמפ ורייכמן כי הגירת העבודה מסמנת את ההיערכות המחודשת של המדינה מול הכלכלה, השוק והאזרחים. לפיהן, הגירת עבודה מבטאת את המעבר מאופן ויסות חברתי כלכלי, המגולם במדינת הרווחה, לאופן ויסות כלכלי, המגולם במדינת כוח העבודה. קמפ ורייכמן גורסות, כי כניסת מהגרי העבודה לשוק העבודה השניוני לא לוותה בתהליכי ניעות של קבוצות מוחלשות בקרב האזרחים, אלא דחקה אותן משוק העבודה כדי להחזירן אליו מחדש עוד יותר מוחלשות. עם זאת, חשוב לציין כי עד פרוץ האינתיפאדה השנייה קבוצות אלו – בעיקר מהגרים חדשים מחבר העמים, פלסטינים אזרחי ישראל ותושבי הפריפריה – היו מוגנות ולו חלקית ברשת המגן של מדינת הרווחה בישראל. ההכפפה של המדיניות החברתית לציווי שוק העבודה השניוני – שהיא מסימני ההיכר של מדינת כוח עבודה (Peck, 2001) – החלה לקרום עור וגידים בישראל רק בשנים 2002-2003, עת התגבשה מדיניות אשר כרכה יחד קיצוץ גורף של גמלאות הבטחת הכנסה, החזרת מובטלים לעבודה וגירוש מסיבי של מהגרי עבודה.

אם הפרק השלישי של הספר מתמקד בהסדרים השונים שבאמצעותם מכונן החיץ הפוליטי והאידיאולוגי בין העובד לבין המהגר, הפרק הרביעי של הספר מצביע על חוסר האפשרות לקיים חיץ זה. פרק זה עוסק באופן ישיר במה שמכונה "אתגר ההגירה" למשטרי הגירה ואזרחות, וכן באופן שבו ההגירה משנה או לפחות סודקת משטרי אזרחות והגירה (Joppke, 1999). מדינת ישראל מגדירה עצמה כמדינת עלייה, אך לא כמדינת הגירה. הגדרה עצמית זו פתחה פתח למדיניות הגירה ללא מהגרים. מדיניות זו של התעלמות ושל התכחשות לא יכולה למחוק ולהעלים את המציאות הסוציולוגית של התהוותן של קהילות מהגרי עבודה, אשר הלכו וקמו בדרומה של תל אביב, ולא כל שכן את הצרכים היום-יומיים של התושבים החדשים. הסגירות של משטרי ההגירה והאזרחות פתחו חלון הזדמנויות לכניסת גורמים עירוניים אשר נטלו על עצמם את סיפוק הצרכים היום-יומיים של מהגרי העבודה, תוך הכרה בהם כתושבים לגיטימיים ואתגור העיקרון האתנו-לאומי. אולם, ולאור ההבחנה הפוליטית הקיימת בישראל בין המישור העירוני ככזה המטפל בצורכי היום-יום של האוכלוסייה לבין המישור הלאומי שבו מתקבלות הכרעות פוליטיות, המודל של תושבות עירונית כמודל לשילוב מהגרי העבודה מפגין את מגבלותיו ואת חולשתו. הענקת תושבות של קבע, הסוללת את הדרך להתאזרחות של ילדי מהגרי העבודה על אף מוגבלותה, מתפרשת לדעת קמפ ורייכמן כמעין סדק צר מאוד במשטר ההגירה והאזרחות האתנו-לאומיים. סדק צר זה, כמו ההתפתחות של אזרחות עירונית וההכרה המוגבלת בעקרון התושבות הגלום בשני המהלכים, אינם מרמזים על התגשמות החזון הפוסט-לאומי. הם מבטאים הגמשה מסוימת ומוגבלת מאוד של העיקרון הלאומי. לפי קמפ ורייכמן, הגמשה מסוימת זו היא ביטוי לאופנים שבהם מדינות מיישבות את הסתירות שהן עצמן יוצרות בין החתירה אחרי כוח עבודה נטול זכויות אזרחיות, פוליטיות וחברתיות, לבין הרצון לשמור על המרקם ההומוגני של האומה. גם כשספר זה ממוקד בעיקר בעבודה ובמחשבה של המדינה ואינו מתמקד בנרטיבים של מהגרי העבודה, נוכחותם בספר אינה נוכחות אילמת. הם משוחחים אתנו, בעלי הבית, באמצעות "תעודת הזהות" של ילדי מהגרי עבודה בישראל. תמונות אלו והטקסטים הנלווים אליהן פותחים צוהר להווייה אנושית של אלו המנקים ובונים את בתינו, סוללים כבישים וקוטפים את הפרות ואת הירקות שאנו אוכלים.

מעלת המרכזיות של ספר זה היא בכך שהוא מספר את סיפור הגירת העבודה צעד אחר צעד, מנתח אותו לעומק, אך לא מאבד לרגע קשר עם השאלות הסוציולוגיות הרחבות. הזיקה ההדוקה בין השאלות הסוציולוגיות הרחבות לבין הטקסט של הגירת העבודה הופכת ספר זה לחובה לכל מי שמעוניין להבין את התמורות שהתחוללו בישראל ב-25 השנים האחרונות.

## מקורות

- Foucault, M. (2007). *Security, territory, population: Lectures at the College de France 1977–1978*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Joppke, C. (1999). How immigration is changing citizenship: A comparative view. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 629–652.
- Peck, J. (2001). *Workfare states*. New York: Guilford Press.